

УДК 372.881.161.2

Н. В. Єрмак,
аспірантка
(Бердянський державний педагогічний університет)
gumen.natalya@gmail.com

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ПРИНЦИПІВ НАСТУПНОСТІ Й ПЕРСПЕКТИВНОСТІ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ 5-8 КЛАСІВ

Анотація

У статті охарактеризовано психолого-педагогічну сутність принципів перспективності й наступності у навчанні української мови учнів 5-8 класів, обґрунтовано важливість їх дотримання в процесі навчання рідної мови у молодшій і середній ланці освіти, окреслено основні шляхи реалізації зазначених принципів під час ефективного засвоєння мовленнєвознавчого матеріалу.

Ключові слова: перспективність, наступність, навчання мови, психофізичний розвиток, психолого-педагогічні особливості.

Summary

The psychological and pedagogical content of principles of continuity and perspectivity in Ukrainian language teaching for pupils of the 5-8 th forms are characterized in the article; the importance of following to these principles is proved in educational process of native language on primary and secondary school education; the main steps of realization of mentioned principles have been pointed during effective assimilation of linguistics material.

Key words: perspectivity, continuity, studying language, psychophysical development, psychological -pedagogical peculiarities .

Постановка проблеми. Державний статус української мови, концепція її навчання вимагають безперервної лінгвістичної освіти, глибокого засвоєння мовних норм, підвищення рівня культури мовлення, постійного вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок. Мовній освіті сьогодні відводиться визначальна роль у формуванні діяльної, самодостатньої людини, що вміє логічно мислити. Саме мовна освіта, яка ґрунтується на таких загальнодидактичних принципах, як гуманізм, науковість, систематичність і послідовність, доступність, наступність і перспективність тощо, здатна забезпечити створення моделі повноцінної особистості. На думку М. Пентилюк, “навчання української мови передбачає підготовку цілком грамотної людини з відповідним рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, її граматичну будову, людини, яка володіє словниковим запасом, нормами літературної мови й здатна вільно виражати свої думки й почуття в усній і писемній формах будь-якого стилю висловлювання. Це має бути мовна особистість з високим рівнем духовного та інтелектуального розвитку” [4, с. 49].

Наступність між різними ланками загальноосвітнього навчального закладу, його окремими класами, класною й позакласною діяльністю – одна з умов успішного навчання української мови. Вона реалізується у відповідності до загальнодидактичних вимог щодо забезпечення у процесі навчання нормального переходу від простого до складного, опори під час вивчення наступного на попереднє, необхідності врахування логіки предмета. Порушення хоча би однієї з вимог, як засвідчує практика, досить негативно відбивається на навчанні учнів, роботі педагогів та й закладу загалом.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Перспективність, як і наступність, забезпечує системність, науковість, послідовність і міцність розвитку знань, умінь і навичок і визначає відбір змісту й методів навчання. На думку вчених (М. Вашуленко, О. Глазова, Н. Голуб, М. Львов, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Сугейко, Л. Чемоніна та інші), цей принцип передбачає встановлення зв'язку між матеріалом, що вивчається, і наступними темами, намічає перспективні лінії формування в учнів мовно-мовленнєвих знань і вмінь. Проблемі наступності й перспективності в шкільному навчанні надавали важливого значення такі відомі педагоги минулого, як Ф. Дистервег, Я. Коменський, І. Песталоцці, К. Ушинський. І сьогодні вона є предметом досліджень психологів (Б. Ананьєв, П. Гальперін, А. Кухта, Г. Люблінська, Н. Менчинська, Г. Орлова, Н. Талізін та ін.), педагогів (М. Данилов, Б. Єсіпов, А. Мороз, В. Онищук, О. Савченко, М. Скаткін та ін.) і методистів (М. Вашуленко, М. Львов, М. Пентилюк, Л. Федоренко, Т. Чижова та ін.).

У середині ХХ століття вченими-психологами було здійснено низку вдалих спроб дослідити проблеми пам'яті, мислення, уваги. Науковці Д. Богоявленський, І. Гальперін, Н. Менчинська, Н. Талізін та ін. у своїх працях розкрили роль взаємодії старих і нових знань для розвитку пам'яті учнів і стимуляції їхньої розумової діяльності. Результати цих досліджень дали поштовх психологічному обґрунтуванню проблеми організації навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу на основі наступності.

Сьогодні вчені-психологи визначають наступність як один із найголовніших психолого-педагогічних принципів, який передбачає встановлення взаємозв'язків між освітніми ланками за такими напрямками: психофізичний розвиток дітей; завдання формування особистості; зміст освіти; методи навчання і виховання.

У педагогічній літературі наступність розглядається не як просте збільшення, ускладнення організації навчальної діяльності учнів, а як безперервний процес переходу кількісних змін у якісні. Серед найважливіших ознак наступності науковці називають перспективність.

Наступність і перспективність виступають стратегічним напрямом у здійсненні розвивального навчання (А. Кухта, А. Мороз, О. Савченко та ін.).

Встановлено, що навчання сприяє розвитку учнів за таких умов: орієнтація змісту навчання на оптимальну реалізацію навчальних можливостей школярів; побудова навчання як розв'язання системи навчальних завдань, що поступово ускладнюються; перенесення засвоєного в нову навчальну ситуацію.

У сучасній лінгводидактиці принцип наступності та перспективності трактується як такий, що зумовлює ефективність навчального процесу (А. Богуш, М. Вашуленко, О. Глазова, М. Пентилюк, К. Плиско та ін.).

Мета статті – охарактеризувати психолого-педагогічну сутність принципів наступності та перспективності, обґрунтувати важливість його дотримання в процесі навчання української мови учнів 5–8 класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення безперервної лінгвістичної підготовки учнів, глибоке засвоєння мовно-мовленнєвих норм з початкової школи сприятиме формуванню їхньої мовної компетенції, засвоєнню цілісної системи знань про мову, що стане необхідним

підґрунтям для досконалого володіння нею. Вважаємо, що саме безперервність освіти відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності й наступності в навчанні та вихованні, а отже, збереже самоцінність кожного вікового періоду, забезпечить пізнавальний і особистісний розвиток школяра.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної освіти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, концепція мовної освіти регламентують навчання української мови на всіх рівнях – від дошкільного етапу до вищої школи, орієнтують на дотримання принципу перспективності й наступності в навчанні. Вони стали своєрідними орієнтирами в реалізації неперервної мовної освіти і забезпечують „використання набутих раніше (опорних) знань і навичок під час вивчення мови на всіх етапах мовної освіти, встановлення зв'язку нового матеріалу з попереднім і підготовку до сприймання окремих тем курсу, орієнтацію учнів на перспективу навчання мови в наступних етапах мовної освіти” [5, с. 51].

Шкільний курс мовної освіти є кількаступеневим (початкова, основна, старша), кожен з яких характеризується специфікою залежно від статусу мови, мети й завдань курсу, комунікативних потреб, вікових особливостей учнів тощо. Опанування мови на різних етапах регулюється загальнодидактичними й лінгводидактичними принципами, які в тісному взаємозв'язку забезпечують ефективне засвоєння цього предмета й зумовлюють оптимальний вибір технологій навчання. Успіх у формуванні компетентностей учнів з мови певною мірою залежить від того, наскільки в процесі навчання враховується внутрішній зв'язок між цими етапами. Адже “зміст навчання рідної мови в основній і старшій школі спрямований на те, щоб розвивати й удосконалювати сформовані раніше (у родинній і початковій школах) мовленнєві навички, на усвідомлення того, що діти сприймали спонтанно, шляхом наслідування” [5, с. 49].

Наступність і перспективність – ось ті складові, які здебільшого визначають ефективність навчального процесу. Це дві сторони одного й того ж явища: наступність можлива при перспективності, вона є її природним утіленням, і навпаки: перспективність реалізується за умови наступності у процесі навчання.

Умовою для реалізації в педагогічному процесі різних освітніх ланок єдиної, динамічної й перспективної системи навчання та виховання, яка здійснює неухильний поступальний розвиток особистості, є наступність. Недостатнє забезпечення цього принципу як у змісті, так і в методах організації навчальної діяльності стає перепорою в роботі вчителя-мовника, гальмує адаптацію дітей до нових умов. Утім, не завжди знаходяться необхідні ресурси й механізми врегулювання проблеми, що одразу позначається на здоров'ї, рівні знань учнів і виявляється у зростанні претензій з боку фахівців основної школи до вчителів початкової школи.

Збереження наступності в процесі навчання української мови між 4 і 5 класами має виражатися:

а) у такому відборі матеріалу для вивчення, в якому би враховувався загальний розвиток школярів, їх підготовленість з предмета й конкретні знання, вміння й навички з окремих питань програми, доступність цього матеріалу для усвідомленого його засвоєння;

б) у такій побудові занять з української мови (з методичної точки зору), де б форми й методи роботи, прийоми, мовлення педагога, способи пояснення нового матеріалу не дуже різко (особливо на початку) відрізнялися від тих, до яких звикли діти в початковій школі, і забезпечували поступовий перехід до нових, складніших для учнів форм роботи.

Не менш важливе значення для дотримання прийомів дидактики має й перспективність, яка передбачає орієнтацію на досягнення кінцевого результату навчання. Перспективність, як і наступність, забезпечує системність, науковість, послідовність і міцність розвитку знань, умінь і навичок і визначає відбір змісту й методів навчання.

Науковці демонструють різні позиції щодо тлумачення наступності і перспективності у навчанні. Наведемо деякі з них. Так, М. Вашуленко, Л. Виноградова, К. Плиско, Т. Рамазаєва О. Текучов та ін. вважають, що наступність і перспективність є двома самостійними рівнозначними принципами, взаємопов'язаними між собою. К. Плиско, наприклад, зазначає, що „принцип наступності виражається в тому, що вивчення систематичного курсу мови розгортається на основі набутих знань у початкових класах, а перспективність – у деякому забіганні наперед з метою підготовки учнів до сприймання нового матеріалу” [6, с. 39].

М. Бублеєв, О. Курбатова, М. Наумчук та ін. виокремлюють лише принцип наступності як самостійний елемент, наголошуючи, що він „полягає у послідовності, систематичності розміщення матеріалу, з урахуванням вже вивченого, у перспективності вивчення матеріалу в узгодженні рівнів та етапів навчально-виховної роботи” [5, с.78–79]. При цьому в перспективності вбачають лише „елемент систематичності та послідовності в підготовці учнів до засвоєння матеріалу, який буде вивчатися пізніше” [5, с. 88]. Науковці Г. Блинова, Н. Желуденко, Н. Макарова розглядають можливість взаємозв'язку понять наступності та перспективності.

Методист В. Масальський дотримується думки, що наступність і перспективність можливі при наявності науковості й систематичності, тому виокремлювати їх як самостійні дидактичні принципи недоцільно. У свою чергу С. Васильєва, Є. Голобородько, Г. Лідман-Орлова, М. Львов, Л. Мамчур, М. Пентилюк, О. Савченко обґрунтовують необхідність сприймати наступність і перспективність як можливість єдиної взаємопов'язаної системи.

Погоджуємося з останнім поглядом: це єдиний дидактичний принцип із двома невід'ємними, взаємозумовленими складовими – наступністю та перспективністю. На думку Л. Мамчур, „...принцип перспективності і наступності має „пірамідальну” структуру, вершина якої – це перспективність, а грані й основа – це наступність” [3, с. 22].

У процесі викладання української мови в основній школі зазначений принцип вважаємо фундаментальним, оскільки без опори на раніше засвоєний дітьми навчальний матеріал і вже сформовані вміння й навички, без їх проєкції в майбутнє недоцільно вводити нові поняття, підвищувати рівень мовно-мовленнєвої компетенції. Ми пропонуємо інший погляд на психолого-педагогічні критерії принципів наступності й перспективності в навчанні української мови.

Так, дотримання наступності й перспективності вимагає єдиного принципового підходу до навчання української мови. Важливо, щоб учителі

початкової й основної ланок ЗНЗ дотримувалися єдиних позицій у розумінні цього принципу, визнавали його й утілювали у своїй роботі. Адже без цього не може бути спадкоємності в навчально-виховному процесі. Лише педагог зможе в подальшому реалізувати ці підходи при навчанні мови, але за умови повної співпраці з учнями.

Фахівці в галузі початкової освіти й учителі-словесники мають розуміти, що в мовному розвитку дітей щороку з'являються нові підходи до навчання української мови. Йдеться про те, щоб учителі початкових класів відповідально готували молодших школярів до сприйняття нової інформації в основній школі, а педагоги, що викладають українську мову, усвідомлювали, які важливі зміни відбувалися в мовному розвитку дітей за минулі роки. Кожен фахівець має знати, що знання, набуті дітьми на попередньому щаблі навчання, стануть поштовхом до сприятливого сприйняття нової інформації й надалі. При цьому не слід ані завищувати, ані занижувати вимоги до рівня освіти.

Переконані в тому, що необхідний зв'язок між початковими й 5–9 класами як щодо змістового наповнення окремих мовних тем, так і щодо вдосконалення комунікативних умінь і навичок учнів. За умови реалізації принципу наступності й перспективності в навчанні важливо враховувати міцність зв'язку одиниць різних рівнів, а звідси – й відповідних розділів шкільного курсу. Урахування внутрішньопредметних зв'язків дозволяє орієнтуватися в розвитку компетенцій не тільки на попередній етап навчання, але й на ті знання, уміння, навички, що пов'язані з одиницею мови, яку вивчають в інших розділах курсу.

Вважаємо, що вчителі початкової ланки мають усвідомлювати особливості психофізичного розвитку дітей відповідно до їхніх вікових особливостей. А це вимагає щорічного проходження фахівцями курсів підвищення педагогічної майстерності.

Важливим елементом у створенні системи безперервної освіти є активізація просвітницької діяльності серед батьків задля ознайомлення їх із психолого-педагогічними особливостями навчання мови в початковій і основній школі. Не останню роль у забезпеченні наступно-перспективного формування в учнів компетенцій відіграє єдність підходу до критерій оцінювальної діяльності учнів у початкових і середніх класах.

На нашу думку, доцільним стає питання поділу класу на підгрупи з урахуванням психолого-педагогічних критеріїв, які б відбивали рівень здобутих учнями вмінь і навичок з української мови. Це дасть можливість забезпечити поступову заміну особистісно зорієнтованого підходу на індивідуальний підхід до оцінювання здобутих знань і вмінь дітей.

Дотримання принципу наступності й перспективності, тобто єдності, систематичності в навчанні української мови, має закласти якісне підґрунтя для лінгвістичної підготовки школярів, забезпечити встановлення зв'язку між певними етапами навчання, врахувати перспективи розвитку учнів, зокрема тих умінь, які задіяні в особистісному розвитку дітей. Недооцінка вищезазваних вимог, невміння забезпечити їх реалізацію призводять до непередбачених наслідків, які в майбутньому можуть стати перепонами для подальшого навчання.

Отже, наступність виявляється в цілеспрямованому систематичному навчанні з поступовим розширенням та ускладненням нового матеріалу з

урахуванням уже набутих знань, умінь і навичок учнів. З наступністю невіддільно пов'язана перспективність. Вона передбачає встановлення зв'язків між матеріалом, що вивчається, і розділами й темами, що будуть вивчатися, намічає проєкцію у формуванні мовних знань і вмінь не лише між початковою ланкою та 5-м класом, основною та старшою ланкою, а протягом усього навчання в загальноосвітньому та вищому навчальному закладі. Зазначений принцип здійснюється з урахуванням двох чинників: змісту та логіки науки про мову й закономірності процесу засвоєння знань.

Будь-яка система освіти має відображати динамічну структуру, що розвивається завжди спірально, не повторюючи попередній виток, і з кожним наступним кроком буде змінюватися завдяки збагаченню новим досвідом. Ця закономірність буття стосується будь-якого розвитку: рух уперед можливий лише при усвідомленні та переосмисленні знань, отриманих у минулому, що дає поштовх до сприйняття нової інформації.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. У подальшому планується дослідити реалізацію наступності і перспективності у формуванні текстотворчих умінь і навичок учнів 5–8 класів у процесі вивчення морфології української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божко О. П. Реалізація принципу перспективності й наступності у виробленні текстотвірних умінь (говоріння) учнів 5–9 класів на уроках української мови / Божко О.П. // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. – 2012. – № 7: Психолого – педагогічні науки. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp 2012 7 20>. – Назва з титул. екрану.
2. Глазова О.П. Наступність і перспективність у формуванні текстотворчих умінь в учнів початкових і 5-х класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 / Глазова Олександра Павлівна; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : [б. в.], 1999. – 18 с.
3. Мамчур Л. І. Реалізація принципу перспективності й наступності у процесі формування комунікативної компетентності учнів початкової та основної школи [Електронний ресурс] / Л. І. Мамчур // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – Ч. III. – 2011. – № 15 (226). – С. 18–24. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ped/2011_15_3/4.pdf. – Назва з титул. екрану.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
5. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови: навч.-метод. посіб. – Тернопіль: Астон, 2008. – 132 с.
6. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови : навч. посіб. / Плиско К.М. – Х. : Основа, 1995. –240 с.
7. Чемоніна Л.В. Наступність і перспективність вивчення словотвору української мови в початкових і середніх класах загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.В. Чемоніна; Ін-т педагогіки АПН України. – К. : [б. в.], 2009. – 20 с.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2017